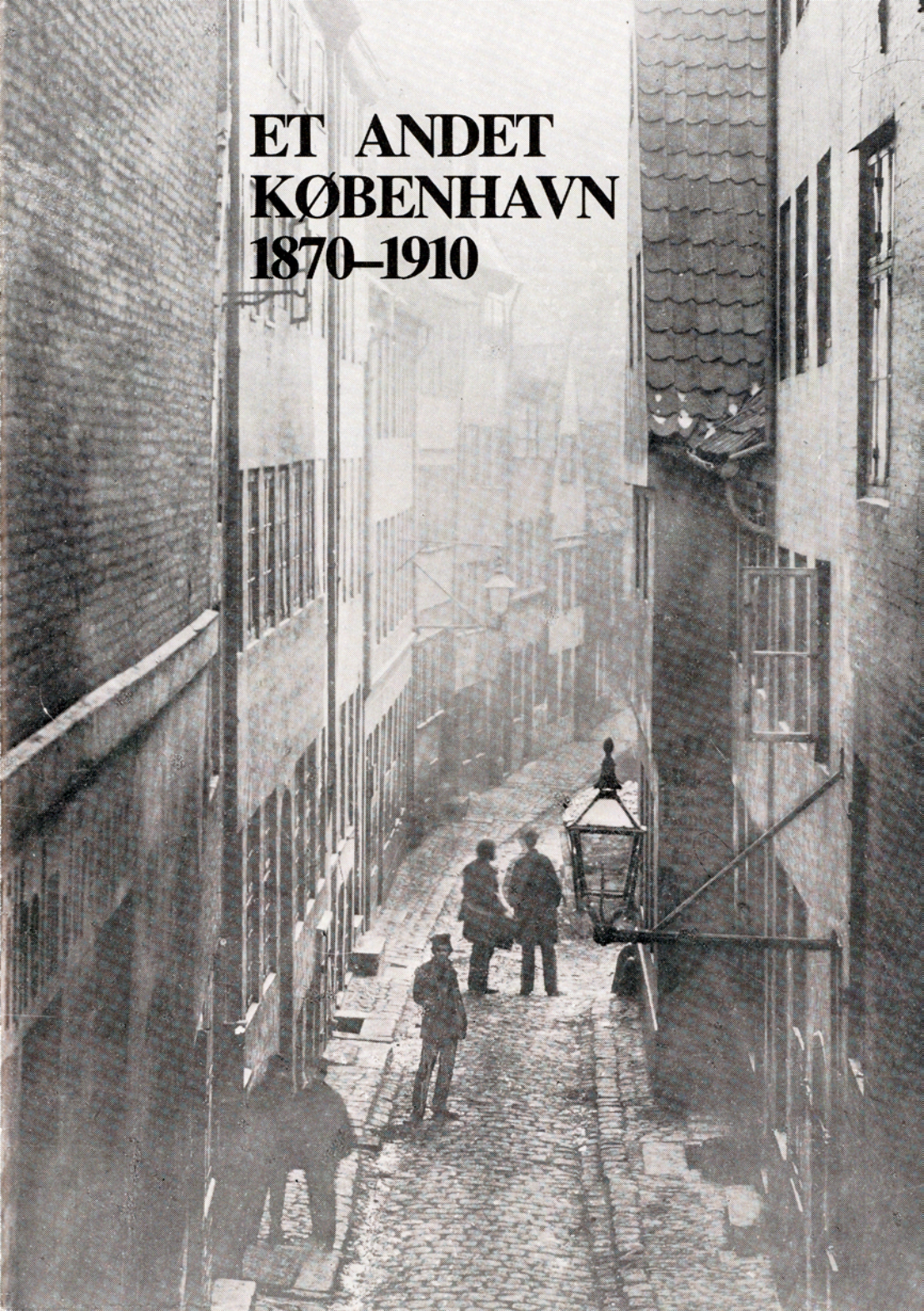

**ET ANDET
KØBENHAVN
1870-1910**

ET ANDET KØBENHAVN 1870–1910. 29 min., 16 mm, sort/hvid. Danmark, 1980.
Produktion: Filmteknik for Statens Filmcentral og Danmarks Radio. Manuskript:
Ole Brage, John Erichsen og Kai Michelsen. Instruktion: Ole Brage og Kai Michelsen.
Klipning: Lars Brydesen og Kai Michelsen. Komponist: Hans-Erik Philip. Speak: Gyda
Uldall. Udlejning: Statens Filmcentral.

Tekst til program: John Erichsen. Alle fotografier stammer fra Københavns Bymuseums
billedarkiv. Lay out: Kjeld Brandt. Trykt hos Frede Rasmussens Bogtrykkeri. Udgivet af
SFC, 1980.

Denne pjece, der er udgivet af Statens Filmcentral, udleveres gratis til brug i forbindelse
med forevisning af filmen. Henvendelse til Statens Filmcentral, Vestergade 27, 1456 Kø-
benhavn K eller Jyllandskontoret, Sønder Allé 5, 8000 Århus C.

Litteraturliste:

Vagn Dybdahl: De nye klasser 1870–1913. Politikens Danmarkshistorie, 1965 og senere
udgave. 511 s. ill.

John Erichsen: Et andet København. Gyldendal, 1978. 167 s. ill.

Grethe Hartmann: Boliger og bordeller. Rosenkilde og Bagger, 1967. 144 s. ill.

Axel Holm og Kjeld Johansen: København 1840–1940. Udgivet af Københavns Borger-
repræsentation, 1941. 487 s. ill.

Otto Rung: Fra min klunketid. Gyldendal, 1965. 293 s.

Forsidebillede:

*Peder Madsens Gang, en smøge, der førte fra Østergade ned mod Grønnedgade. Ved
Danmarks første sanering i 1873 forsvandt samtlige huse, og den brede Ny Østergade førtes
hen over grundene.*

Om filmen

»Et andet København« søger at skildre livsvilkårene i hovedstadens slumkvarterer
omkring århundredskiftet. Filmen indledes med en bybeskrivelse »Gaden og
baggården« og bevæger sig i de følgende fem sekvenser over den daglige dont
»Arbejdet« til en af mændenes foretrukne fritidsbeskæftigelser »Værtshuset« og det
dermed hyppigt forbundne erhverv »Prostitutionen«. Herfra vender filmen sig i
»Forsorgen« mod datidens grovmaskede sociale sikkerhedsnet for til slut at vise
samfundets yderste løsning »Fængslet«.

Blandt tusinder af fotografier, der alle er offentligt tilgængelige i Københavns
Bymuseum, er ialt 118 udvalgt. Tilsammen udgør disse billeder hele filmens basis-
materiale. Nogle skyldes samme fotograf, og i enkelte tilfælde er der ligefrem tale
om billedserier. Dette gælder eksempelvis Fritz Benzens mange smukke
baggårdsinteriører og kommunens egne optagelser fra Arbejdsanvisningen samt
adskillige billeder af prostituerede, som af stilistisk-kunstneriske grunde må tilskri-
ves samme ophavsmand. Langt den overvejende del af basismaterialet er dog
enkelstående eller løsrevne fotografier. Alle disse billeder er i ca. 300 indstillinger
blevet udnyttet rent filmisk, og denne overførsel fra et medium til et andet er
naturligvis i strengeste forstand en manipulation.

Billederne fordeltes i sekvenser, således at de kom til at »fortælle en historie«; de er
sammensat i grupper og er i rigt mål beskåret ved kameraets vandring hen over dem,
og ved klipning eller overtoning er de handlingsmæssigt placeret i forlængelse af
hinanden. De er således brugt på en ganske anden måde og i en helt anden
sammenhæng, end de egentlig blev taget til for ca. 80 år siden. Dette er vel også
tilfældet, når fotografier hænges op på væggen i udstillingsøjemed, eller når de
anbringes i en bog for at illustrere en bestemt tekst. Billeder, taget af forskellige
fotografer – ofte med flere års mellemrum – bringes pludselig sammen. Dermed
mister de noget af deres oprindelige identitet, men samtidig skabes noget nyt, idet
sammenhænge eller modsætninger opstår. Detaljer springer pludselig frem, og
stærke virkninger opnås.

I denne film er der ikke så få dristige billedkombinationer eller klip fra een lokalitet
til en anden, mens tilskueren må tro, at vi befinder os på samme sted. Sådanne
manipulationer er udtryk for den kunstneriske frihed, hvormed stoffet – inden for
visse grænser – er bearbejdet. »Et andet København« er således en subjektiv film
lige så vel som hvert eneste af de fotografier, der udgør dens basismateriale, til

syvende og sidst også er et subjektivt oplevet udsnit af en virkelighed. Filmen kan således siges at være en række subjektive virkelighedsudsnit, stykket sammen til en personlig opfattelse eller fortolkning af livsvilkårene i de københavnske slumkvarterer omkring århundredskiftet.

Hvis de mange i og for sig smukke fotografier placeres på et bord udgør de både enkeltvis og tilsammen et entydigt stærkt og gribende vidnesbyrd om menneskelige forhold, som først og fremmest er præget af elendighed og trøstesløshed. På denne baggrund forekommer det fuldt forsvarligt at bearbejde dette enestående materiale til en film. Samtidig må det dog understreges, at filmens holdning ikke udelukkende grunder sig på fotografierne, men selvfølgelig tillige på de historiske kendsgerninger, og der er da også i teksten citeret love, regulativer og andre samtidige tekster. Hensigten har været at tegne et filmisk billede af tabernes København. Det patetiske eller håndfast socialt indigerede er man vejet tilbage fra. Det alt for autentiske eller rekonstruerede har heller ikke været målet, og derfor er speakerkommentaren begrænset til de mest nødvendige oplysninger, der kun skal bane vejen for forståelsen. Ligeledes er der set helt bort fra effektlyde i form af gadestøj, stemmer osv. I stedet er komponisten Hans-Erik Philip blevet bedt om i musik at give udtryk for det, han oplevede ved at se billedsuiten »Et andet København«.

Gårdparti fra Adelgade 67. Afstanden mellem bygningerne er reduceret til et minimum. Fotograferet af boghandler Fritz Benzen, der bl. a. udgav postkortserier med »malerisk slum«. 1898.

Gaden og baggården

Indtil århundredskiftet var det indre København stort set uforandret overleveret gennem generationer. Hele bydele bar præg af tidligere tids byggeskik med rolige, helstøbte gadebilleder. Nogle steder ville Holberg nemt kunne finde vej og i andre kvarterer ville Oehlenschläger have følt sig hjemme. Brolagte gader med åbne rendestene kantedes af fine husrækker, bestående af maleriske facader, som ofte var forsynet med udhængsskilte, der dinglende svajede for vinden. Trafikken domineredes af hestevogne og trækkærter, så også lydbilledet var på det nærmeste uændret ned gennem århundreder. Kørslen var endnu ikke mere generende, end at fodgængere frit kunne bevæge sig på kryds og tværs uden at se sig for. Gader og fortove brugtes ikke som nu kun til hastig passage, men i langt højere grad tillige til egentlig ophold.

Umiddelbart bag byens hovedstrøg, Østergade, fandtes Peder Madsens Gang, længe anset for Københavns værste slum. Af de 80 børn, som fødtes der mellem 1866 og 1870, opnåede kun de 19 femårsalderen. En sådan dødelighed måtte gøre indtryk, og i 1873 rev man alle husene ned og førte i stedet en bred fashionabel forretningsgade, Ny Østergade, hen over grundene. Det var Københavns og dermed Danmarks første sanering, men der skulle gå lang tid, før man fik has på de øvrige slumkvarterer. Mest berygtet og fattigst af dem alle var Brøndstræderne bag Gothersgade lige over for Kongens Have. I denne tætbefolkede bydel slog mange indvandrede slaver sig ned. Værtshuse var der nok af.

For denne tids driftige politikere og førende finansfolk måtte slumkvarterne opfattes som skampletter, der hindrede storbydrømmenes virkeliggørelse. Midlet var totalsanering, hvilket jo ingenlunde løste problemerne. Men væk måtte Brøndstræderne og talrige andre gader inden for voldene. »Generation efter generation vokser op i dette moralsk ganske ødelæggende miljø. Børnene indånder brændevinsluften fra kipperne, fra deres første leveår har de det daglige indtryk af slagsmål, bøllestreger, og de lever dør om dør med prostitutionen.« Således lød det bl.a. i Borgerrepræsentationen.

I alle disse smøger, gyder og gange boede folk tæt stuvet sammen i uhumske små lejligheder med alt for lidt luft og lys. Den tætpakkede bebyggelse var resultatet af byens overbefolkning. Man havde tilføjet en eller flere etager til mange af de eksisterende ejendomme, og bag til på grundene blev der opført side-, bag- og tværhuse for at skaffe plads til så mange som muligt. Nogle steder var det så tæt, at en beboer i forhuset ville kunne række ud af vinduet og trykke sin genbo i hånden. Boliger i disse kvarterer var rene brandfælder. Hvis der udbrød ildebrand, var der

Hjørnet af Vognmagergade og den i 1909 nedlagte Lille Brøndstræde. Kælderbeværtningen gik under navnet »Dukkehjemmet«, fordi den var tilholdssted for mange alfonser. 1908.

ikke mange chancer for at slippe derfra med livet i behold, da trappehusene som regel var af træ. Eneste adgang til og udgang fra husene var sådanne trappekonstruktioner. Overrestaurering eller god vedligeholdelse var ikke just det, der prægede bygningerne i de fattige bydele. Lejlighederne var små og familierne børnerige, og tit havde man tillige pensionærer. En nærliggende legemulighed var derfor gader og gårde. Oprindeligt kunne man kun få vand ved pumpen nede i gården. Siden førtes som en stor forbedring rør op til f.eks. hver etage på trappehuset, så slap man for at gå ned ad alle trapperne og op igen med spanden. Afløbet for trævaskene ude på trappeafsætterne var kombineret med nedløbsrør fra tagrenden. I frostvejr var dette system dog ikke meget bevendt.

I sådanne kvarterer var lægen en hyppig gæst, hvis man ellers havde råd, og forfatteren Otto Rung fortæller, at der i »baggårde og i byens overdrev endnu omkring århundredskiftet fandtes bender af vild og forvorpen kriminalitet og (tillige) en social elendighed uden lige«.

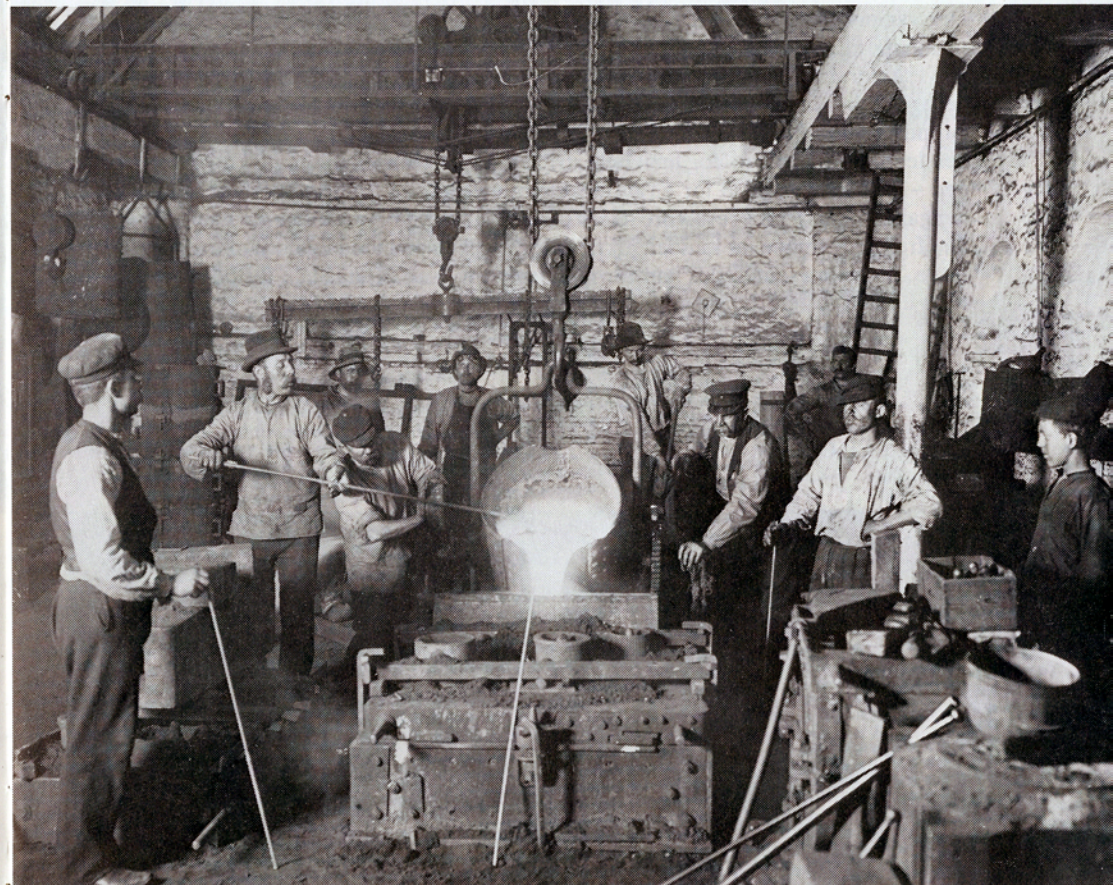
Arbejdet

Det er med arbejde som med penge – det er noget man har, ikke noget man snakker om. Og havde man intet job, ja så var det på tide at få ét. Talrige prøvede lykken på maj eller november skiftedag, hvor de iført deres stiveste puds mødte op hos en fæstemand i håb om, at han kunne skaffe en plads som tjener, kusk ellers gårdskarl. Behovet for at formidle arbejde var umådelig stort, og i 1901 oprettede kommunen en arbejdsanvisning på det tætbefolkede Nørrebro. Folk strømmede til, men der var kun beskæftigelse til 15%. De fleste jobs var kønsbestemte, hvorfor mænd og kvinder henvistes til forskellige ventesale, hvor de slog tiden ihjel med at studere avisernes annoncetilbud.

Fik man et job, ja så var ens lykke måske gjort. Det var dog en lang arbejdsdag, man gik ind til. For de fleste mennesker udgjorde arbejdstiden halvdelen af deres dagligdag. Fabriksarbejdere havde i gennemsnit 12 timer. Værre var det imidlertid at stå i butik. Åbningstiden strakte sig fra kl. 6–7 om morgenen til 10–11 om aftenen. Også børnene tog del i produktionen. Ifølge den vigtige fabrikslov af 1873 skulle de dog være fyldt 10 år. Mange havde plads som mælkedreng eller butiksbud, og andre fandt beskæftigelse i industrivirksomheder eller på værksteder. Omkring århundredskiftet havde de københavnske skolebørn i gennemsnit 5 timers dagligt erhvervsarbejde – og mange havde betydeligt mere. Når skolen tillige var overstået, blev der således ikke megen fritid tilbage.

Industrialiseringen skete så hurtigt og uforberedt, at lovgivningen havde svært ved at følge med. Fabrikker indrettedes i bygninger, som ikke egnede sig til formålet, og sikkerhedsbestemmelser var det småt med. Mange af de samtidige billeder giver indtryk af et utroligt roderi.

Fra Mogensens Jernstøberi, der lå i trekanten mellem Prinsessegade, Sofiegade og Christianshavns Voldgade. Fotograferet af Peter Elfelt ca. 1905.

Værtshuset

Der var muligheder nok for en tørstende sjæl. Omkring århundredskiftet havde Danmark lige så mange udskænkingssteder som i dag, men befolkningen var kun halvt så stor. I København havde beværtningerne, ølstuerne, caféerne, gæstgiverierne og logihusene tendens til at finde sammen i bestemte gader eller kvarterer. Brøndstræderne var et af dem. I Holmensgade lå knejperne side om side, som vi kender det fra Nyhavn. Tog man hele striben, ja så var rusen hjemme. Og billig var den – 6 øre for en øl, 3 for en bitter. Omregnet i arbejdsindsats kostede spiritus dengang under det halve af vore dages priser. I nogle af beværtningerne havde man den fremgangsmåde, at kunden afkrævedes betaling ved modtagelsen af drikkevarerne, og så præsenteredes han for regningen én gang til, når han forlod lokalet. Hvis han protesterede, vankede der øretæver.

Skænkestuen i gæstgiveriet Holger Danske, Farvergade 15. Værtshuset gik også under navnet »Blodkoppen«. Herren til højre med bowlerhat har netop spenderet en omgang på stamgæsterne. Ca. 1900.

Ud for Det lille Apothek, Store Brøndstræde 4. 1906.

Prostitutionen

Som noget nyt og specielt dansk legaliseredes prostitutionen i løbet af 1870'erne. Det blev nu et fuldt lovligt erhverv, og man lagde ikke skjul på, hvad der foregik, når blot usædeligheden holdtes inden for lovens rammer og i øvrigt begrænsedes til bestemte lokaliteter. En stor del af prostitutionen blev drevet i værtshusene.

De offentlige fruentimmere kunne enten logere privat eller være indskrevet i et bordel. Af frygt for de hærgende kønssygdomme var kvinderne forpligtet til at lade sig visitere to gange ugentlig hos politilægen på Rudolph Berghs Hospital. Erhvervet skulle udøves diskret – (kunder måtte ikke lokkes ved ord eller tegn), og vinduerne i bordellernes stueetage skulle være forsynet med aflåselige persiener, de såkaldte tremmervinduer, så forbipasserende ikke kunne se, hvad der foregik. Kvinderne var underkastet adskillige frihedsindskrænkninger, bl.a. skulle de have politiets tilladelse, hvis de ønskede at forlade København i mere end 24 timer. Det var dem forbudt at færdes på visse hovedstrøg efter mørkets frembrud, og Amaliegade endsiges Slotspladsen måtte de slet ikke betræde. I teatrene var de henvist til de dårligste pladser.

En fast mand eller kæreste måtte de prostituerede ikke have boende, og eventuelle børn skulle fjernes fra det fjerde år. Ifølge reglerne var prostitutionen fordelt på en halv snes gader i den indre by, og ingen behøvede således at gå langt i det ærinde. Der var dog en stor social spredning. De yngste og dermed dyreste piger holdt til i Mayonnaisekvarteret omkring Nikolaj Kirke. Her kunne pigernes årsfortjeneste konkurrere med f.eks. de højeste embedsmænds, men i reglen skulle der jo afleveres noget til alfonsen eller soudenøren, som »beskyttede« sin pige. De mere modne kvinder fandtes i Farvergade og Magstræde samt ude i Adelgade-Borgergadekvarteret, mens veteranerne, der havde været i tjenesten i 30–40 år, samledes i Helsingørsgade, Diderik Badskærs Gang og Lille Brøndstræde. Sådanne steder kunne man nøjes med at erlægge »2 mark i gamle penge« eller 66 øre, hvilket også svarede til 6 glas fadøl på en beværtning.

Nogle bordeller kunne forekomme helt borgerlige med deres traditionelle møblering. Otto Rung har beskrevet dem i sine erindringer: »Her sad de blegfede pigebørn i kreds om et familiebord, bevåget af en majestætisk oldfrue, måske selve etablisementets værtinde, en bustesvær personnage i vinrødt atlaskes ... Husets døtre var i blegrød eller blomstret peignoir oven på chemisen og med store lyserøde silkesløjfer op langs facaden. De lignede udstillede påskeæg hos konditoren«. I 1901 lukkedes bordellerne. Der var på dette tidspunkt ialt 39 i byen. Fem år senere forbød man så prostitutionen som erhverv. Officielt var der 650 indskrevne fruen-

Bordel i den nedlagte gade Diderik Badskærs gang 30. september 1906. Der er feststemning med vin på bordet, idet man fejrer ophævelsen af den legaliserede prostitution, som blev forbudt ved den såkaldte »oktoberlov« dagen efter.

timmere, men det reelle tal var mindst dobbelt så stort, og hertil kom de mange, som vel ikke levede af prostitution, men som blot lejlighedsvis supplerede deres indtægter på denne måde.

Forsorgen

Storbyen trak som en magnet folk til fra landet. Ikke alle formåede at klare sig, og tusinder måtte ty til nedværdigende offentlig forsorg eller privat velgørenhed, som ikke kunne danne noget sikkerhedsnet. Det var de mange legaters, stiftelsers og asylers tid.

Herberg for Hjemløse i den fornemme Dronningens Tværgade kunne huse 240 mand, som stuedes sammen i sovesale, hvor selv bordene blev taget i brug som sengepladser. De logerende havde tendens til at udgøre et fast klientel, og der opstod let køer af mænd, som søgte natteleje.

Københavns Arbejderhjem ude på det yderste Vesterbro var også en privat institution. Der var plads til 100, som beskæftigedes i børstenbinderiet eller ved brænde-hugning. I løbet af de tre første år, hjemmet eksisterede, lykkedes det at hjælpe ikke færre end 1000 mennesker, som slusedes ud i samfundet igen. I en reklamebrochure, beregnet på potentielle bidragsydere hed det, at »hver får sin gode seng med rigtig hvide lagner og en varm dyne«. Man lå dog tæt, otte på rad og række, og med sengene placeret klods op ad hinanden; den inderste måtte kravle hen over de foranstående for at komme på plads. Ikke rart, hvis han skulle ud om natten.

Frelsens Hærs Herberg i Saxogade bød ikke på »rigtige hvide lagner«, medmindre man betalte 25 øre ekstra. Nye logerende kunne ikke regne med at få skiftet sengetøj. Hvis man imidlertid ville gøre sin ukendte efterfølger en tjeneste, var det god skik at besørge i sengen om morgenen, inden man forlod lokalet, for så måtte sengetøjet dog skiftes. De, der stod bag sådanne hjem, mente det utvivlsomt godt, og man undså sig ikke for at inddrage Vorherre i den gode sags tjeneste: »Giv os i dag vort daglige brød«.

Sovesal i Frelsens Hærs Herberg, Saxogade. 1907. Mod ekstra betaling kunne man få rigtige lagener.

»Et hårdt leje« kaldte købmand Martin Jensen fra Hellerup selv dette billede. Motivet hentede han fra Nørrevold 1913.

Fængslet

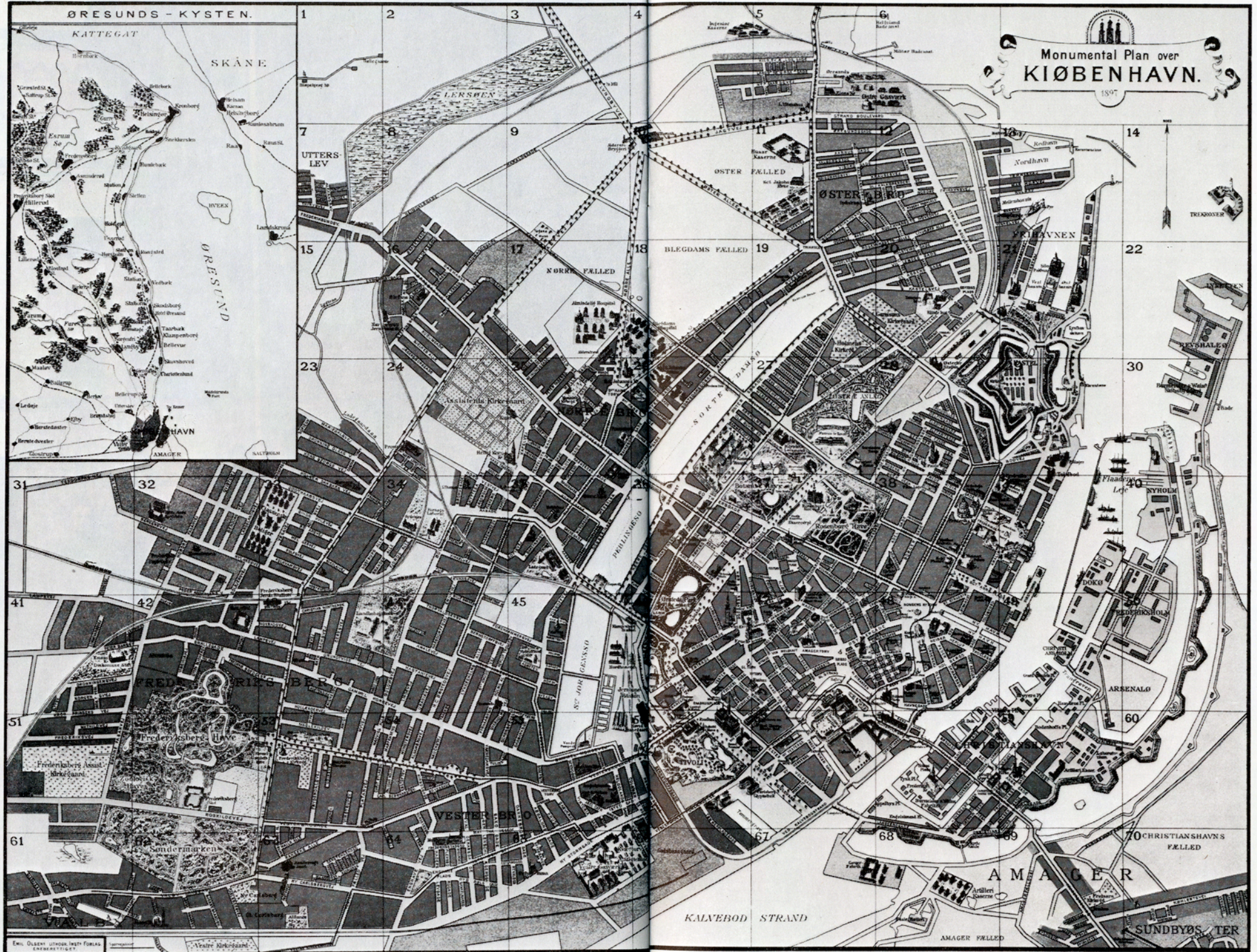
Samfundets svage – de syge og de fattige – var dårligt stillet. Gik det først skævt, skulle der ikke meget til at vælte én helt af pinden. Mange søgte trøst i den billige spiritus, og alkohol var hovedårsag til hvedet en fjerdedel af de mandlige dødsfald, mens der var omkring 700 deliriumtilfælde om året. Omstrejfende og substistensløse indfangedes og førtes i det såkaldte »salatfad« til Kommunens Tvangs- og Arbejdsanstalt Ladegården ved Åboulevarden.

Lemmerne, som de kaldtes, blev sat i sving med skærvehugning eller anden beskæftigelse på værkstederne. Et hold sendtes om morgenen af sted med riskoste på march gennem byen for at feje torvene; så kunne alle se, at der kom de fattige; man havde ingen fine fornemmelser. Samfundets sidste svar til dem, som ikke kunne indordne sig under de vedtagne normer, var indespærring i fængsel.

Loftscelle i Kvindefængslet på Christianshavns Torv. 1909.

Kvindefængselsgård.

Monumental Plan over
KJØBENHAVN.

1897

Monumentalplan over Kjøbenhavn 1897.

